

Postavení a úkoly psychologie v ČSSR

=====

Budování socialistické a komunistické společnosti vedle zvyšování jejího politického a hospodářského potenciálu nezbytně také znamená přetváření lidské psychiky, vytváření osobnosti odpovědného a činorodého příslušníka společnosti osvobozené od třídních rozporů. Budování nové společnosti je dále samo ve vysoké míře závislé na optimálním využití a uplatnění subjektivního faktoru, tj. na optimálním uplatnění a využití všech fyzických a psychických schopností každého jednotlivce na nejrůznějších úsecích společenské produkce. Řízení práce ve výrobě, v dopravě, v distribuce, v administrativě, ve zdravotnictví, ve výchově a propagaci - zkrátka řízení jakékoliv práce z hlediska optimálních fyzických a psychických podmínek pracujícího člověka je velmi důležitým činitelem hospodářského a politického rozvoje společnosti.

Psychologie jako věda o zákonitostech lidské psychiky musí proto mít velmi široké uplatnění v životě společnosti. Její poznatky by měly být uplatňovány všude tam, kde výsledek nějakého podnikání je závislý na lidech, ať už jde o jednotlivce nebo o skupiny lidí (pracovní kolektivy). Jestliže je závislost práce a jejích výsledků na lidském subjektu ignorována nebo podcenována, pak to nutně vede k zaostávání a ke škodám. Subjektivní lidský faktor jako činitel společenské produkce se proto svým významem řadí hned za politické rozhodování a vědeckotechnickou úroveň společenské produkce.

Z hlediska těchto skutečností přistoupil proto ústřední výbor ČSPS k analýze a zhodnocení současného postavení a významu psychologie v ČSSR. Rozvoj československé psychologie po r. 1945 a 1948 je nutno hodnotit jak z hlediska kvantitativního tak z hlediska kvalitativního.

V r. 1939 počet aktivních psychologů - podle odhadu - nepřesahoval číslo 30. Dnes můžeme počítat asi s 350 aktivními psychology. Čsl. psychologická společnost má dnes 330 členů. Řada nejmladších psychologů však dosud nežádala o přijetí za člena ČSPS.

Kvantitativní růst počtu psychologů je důsledkem skutečnosti, že proti roku 1939 také několikanásobně vzrostl počet psychologických pracovišť. Podrobný obraz situace podává rozbor práce na jednotlivých úsecích psychologie (pedagogické, klinické, ekonomické v. přílohy 1,2,3,). Vedle specializovaných výzkumných pracovišť (kateder a ústavů) na filosofických fakultách a pedagogických institucích vznikla nová výzkumná pracoviště při ministerstvech (školsství, zdravotnictví, dopravy, hutí) a v ČSAV (v. příl. 4, síť pracovišť). Většina těchto pracovišť se výzkumnou prací podílí na úkolech státního plánu výzkumu (hlavní úkoly 3002, 3,4, 5, v příl. 5, st. výzkumný plán).

Kvantitativní rozvoj naší psychologie by však nebyl možný bez vývoje kvalitativního, Kritické přehodnocení různých směrů i odkazů starší psychologie si vyžádalo svůj čas, ale přineslo pozitivní výsledky. Současná československá psychologie ve výzkumné, teoretické i praktické práci je filosoficky jednoznačně orientována marxisticky a prakticky usiluje o stále účinnější pomoc rozvoji naší společnosti. Práce psychologů na úseku výchovy (zejména

v psychologickém výchovném poradenství), zdravotnictví a ekonomiky dosáhla dnes už natolik úspěšných výsledků, že různé instituce se dnes stále častěji dožadují pomoci psychologů.

Rozvoj naší psychologie v poválečných letech se ovšem neobešel bez omylů a chyb. Nepovažujeme za nutné zabývat se v tomto elaborátu obšírně chybami minulosti. Omezujeme se tu pouze na tyto skutečnosti.

Nepřiměřeně široké chápání a uplatňování závěrů známých usnesení o pedagogických úchylnkách z r. 1936 vedlo k jednostrannému odmítání skoro celé starší psychologie i současné psychologie rozvíjející se v kapitalistických zemích. Rozvoj vlastní, marxisticky chápané psychologie byl na řadu let velmi omezen. I když ve vývoji naší psychologie nebyly tyto výkyvy tak pronikavé jako v SSSR, přece i ony negativně ovlivnily její rozvoj (zrušení Ústavu lidské práce v Praze a Psychotechn. ústavu v Bratislavě, zastavení psychologických časopisů, omezení výuky psychologie na vys. školách, vyloučení psychologie z učebního plánu středních všeob. vzdělávacích škol).

Současně s tím docházelo k stále většímu oslabování kontaktů s cizinou, zejména s kapitalistickými zeměmi. Studijní cesty psychologů a jejich účast na mezinárodních kongresech byly omezeny do té míry, že to znamenalo na určitou dobu úplné přerušování kontaktů. Velikým omezením nákupu cizí literatury se rovněž ochromilo rychlé získávání informací z tisku.

To nutně vedlo k značnému opoždění naší psychologie v řadě oblastí (v aplikaci teorie informací, v programování učiva, v technice experimentování, v inženýrské psychologii). Nemožnost konfrontace naší vlastní práce s výsledky západní psychologie měla negativní důsledky zejména pro nás, protože přímá diskuse s představiteli jiných koncepcí umožňuje zpřesnění a prohloubení vlastních teoretických východisek, formulace problémů i metody výzkumů a tím umožňuje také sebekritické zhodnocení naší vlastní práce z hlediska světové úrovně psychologie. Práce československých psychologů jsou dnes obecně v zahraničí velmi málo známy. Vzniklé opoždění se dnes velmi těžce dohání.

Politický a hospodářský rozvoj naší společnosti však mezitím vedl k důsledku, že stouply návrhy na individuální schopnosti lidí. Tak dochází k tomu, že společnost (různé instituce) klade na psychologii stále větší nároky. Stoupající požadavky různých společenských institucí, všeobecný zájem o psychologickou literaturu, nikdy nebývalý zájem o studium psychologie, velká potřeba psychologické osvěty (velká poptávka po psychologických přednáškách) jsou fakta, která dokazují stále rostoucí potřebu psychologie, která však může být uspokojena jen v míře velmi omezené. Rozvoj československé psychologie za posledních 20 let se tedy přes všechny uvedené klady značně opozdil za potřebami naší společnosti.

Pozornosti tu zasluhují tato fakta.

1. Počítáme-li u nás asi s 350 aktivními psychology, pak jeden psycholog (při 14.000.000 obyvatel) připadá na 40.000 obyvatel. Nemáme bohužel dostatek údajů, abychom mohli tento poměr podrobněji

zhodnotit. Přesnější údaje máme pouze z USA, kde (podle 21.000 členů amer. psychol. asociace) 1 psycholog připadá asi na 9.100 obyvatel. Pro srovnání našeho poměru se světovým průměrem nemáme bohužel údaje. Lze však se značnou pravděpodobností tvrdit, že pokud jde o průmyslově vyspělé země (tedy i ve srovnání se SSSR, NDR, Polskem, Rumunskem, Jugoslávií), je náš poměr jeden z nejhorších.

2. Většina našich psychologů pracuje na vysokoškolských katedrách a ve výzkumných ústavech a jen menší část psychologů působí v praxi (nejvíce ve zdravotnictví). To má dvojí negativní důsledek. Výsledky psychologických výzkumů, které už k dispozici jsou a mohou praxi pomoci, jen velmi zvolna a těžkopádně do ní pronikají, což znamená opožďování praxe za teorií. Na druhé straně samotný výzkum je doposud velmi slabě spojen s praxí a jejími potřebami, praxe málo podněcuje řešení naléhavých, aktuálních problémů.

3. Dále je tu fakt, že ve výzkumu i v praxi je zaměstnáno málo pomocného personálu. Jedna osoba pomocného a technického personálu v psychologii připadá asi na 4-5 vědeckých pracovníků. To platí pouze pro výzkum, protože psychologové v praxi (ve zdravotnictví, v průmyslu) nemají k dispozici zpravidla žádný pomocný personál.

To znamená, že práce psychologů ve výzkumu i v praxi má mnohem menší výsledky, než by ve skutečnosti mohla mít, protože psycholog musí vykonávat sám řadu prací (přípravných, při zpracování výsledků), které by stačily vykonávat zapracované osoby se středněškolským vzděláním. Technika našeho experimentování (při záznamu a zpracování experiment. dat) je velmi nízká. Za těchto okolností je práce psychologů nutně málo produktivní.

4. Veliké omezení kontaktů s cizinou vůbec způsobuje nízkou informovanost širších řad psychologů o nových psychologických pracích. Cizojazyčná literatura se shání velmi těžce, protože některé knihy nebo časopisy existují u nás jen v 1, 2 nebo 3 exemplářích a některé knihy nebo časopisy je možno si opatřit pouze pomocí mezinárodní výpůjční služby. Na výzkumných pracovištích se proto literární informace získávají fotografováním vypůjčených knih a časopisů, tedy způsobem velmi nákladným. Informace jsou získávány opožděně a ještě neúplně.

5. Nedostatek informací by bylo možno snížit pohotovým překládáním důležitých zahraničních prací. Zde však zaráží neochota nakladatelství k vydávání překladů cizích psycholog. prací vůbec. V pražském SPN za několik posledních let nevyšel překlad ani jedné monografické nebo syntetické práce ze západní psychologie. Jen nakladatelství SAV v Bratislavě vydalo v r. 1959 překlad příručky Woodwortha a Schlossberga.

Jen o něco lepší je praxe v překládání sovětských prací. To však platí opět jen o Slovensku a nikoli o českých zemích, kde za několik posledních let pražské SPN vydalo pouze překlad vysokoškolské učebnice psychologie (Smirnov a kol., a Rubínšteinovu práci Bytí a vědomí).

6. S tím zřejmě souvisí omezení vydávání také domácích (českých a slovenských) monografických prací z psychologie. Pražské SPN i jiná nakladatelství jsou ochotna vydat především práce populární a učebnicové, zatímco k novinkám vědecké práce se stavějí odmítavě. O něco lepší je opět situace na Slovensku, kde za poslední léta vyšlo několik původních slovenských prací především syntetické povahy.

Samostatnou kapitolu by tvořila nepochopitelná nakladatelská praxe, pokud jde o vydavatelské lhůty. Podle přímých informací z SPN minimální lhůta pro vydávání knihy je dva roky od dodání rukopisu do nakladatelství. Zpravidla je to však déle. Touto praxí trpí také vydávání časopisů, které tím přestaly být fòrem, na němž by bylo možno vyjádřit se k aktuálním problémům oboru.

Takové jsou zhruba skutečnosti, které dosud brzdí mohutnější rozvoj psychologie jako celku a její účinnou pomoc praxi. Přitom je nutno zdůraznit, že dostatečné uplatnění psychologie na různých úsecích praxe není jen otázkou humánního přístupu k člověku, k podmínkám lidské práce. Uplatnění psychologie v praxi je stejnou měrou záležitostí ekonomickou: psychologie může a musí svým dílem pomáhat při zvyšování produktivity. Ekonomická a etická stránka procesu zde tvoří nedílnou jednotu: řízení pracovního procesu při respektování jeho psychologických zákonitostí znamená pomoc při zvyšování produktivity i humánnější přístup k pracujícimu člověku.

Rychle se zvyšující poptávka po psychologizaci na jedné straně a velký nedostatek psychologů na straně druhé hrozí tím, že práce psychologů v případě akutní potřeby bude suplována nedostatečně kvalifikovanými pracovníky. Náznaky takové tendence se projevují už dnes. Neblahé důsledky a škody, které by byly způsobeny takovou praxí, lze těžko odhadnout. Psychologie je obsáhlým a náročným vědním oborem a práci psychologa není možno nahrazovat nedostatečně kvalifikovanými pracovníky tak jako např. práci lékaře nemůže nahradit laik nebo zdravotní sestra.

Vedle skutečností, které brzdí rozvoj psychologie v celku, působí však další okolnosti, které se projevují různě na specifikovaných úsecích. Podrobněji na ně upozorňují přílohy 1, 2, 3.

1. Na úseku ekonomické psychologie (jde především o práci psychologů ve výrobě a v dopravě) se projevuje dále nedostatečná koordinace výzkumu a rutinní praxe a nedostatečné řízení a informování psychologů v praxi. Sekce ekonomické psychologie ČSPS vyvinula už značné úsilí o zmírnění těchto nedostatků. Dosažení svépomocné akce ekonomických psychologů přirozeně nemohou nahradit činnost vědeckého řídicího pracoviště.

2. V oblasti výchovy se nedostatečná pozornost psychologické problematice výchovného procesu projevuje tím, že práce psychologů v oblasti výchovy se převážnou většinou (56%) soustřeďuje na analýzu a nápravu poruch chování u školní mládeže. Jeden ze 4 až 5 úseků pedagogické psychologie zaměstnává tedy absolutní většinu pedagogických psychologů, zatímco na ostatních základních úsecích (rozvoj osobnosti, duševní vývoj mládeže, psychologie vyučování a učení) pracuje pouze přes 40% pedagogických psychologů.

Nedostatečná prevence přímo ve školní práci stále zvyšuje nároky na nápravu poruchových jevů. Zde se velmi neblaze projevuje mnohaleté podcenování podílu psychologie na řešení pedagogických problémů. Výrazem tohoto vztahu je pak skutečnost, že ve Výzk. ústavu pedagogickém (VÚP) v Praze (120 pracovníků) pracují jen 3 psychologové a v Bratislavě 5. Důsledkem této situace je pak skutečnost, že vlastní pedagogicko-psychologický výzkum a pronikání psychologických poznatků do výchovné praxe postupuje velmi těžce a nekoordinovaně.

3. Na úseku zdravotnické psychologie je současná situace - díky mnohaleté iniciativě vedoucích klinických psychologů o něco lepší. Práce psychologů ve zdravotnictví je už většinou představitelů lékařských věd uznávána, respektována i vyžadována. V mnoha případech však dosud jde víc o program než o skutečnou praxi. Přesto je ve zdravotnictví dnes zaměstnáno nejvíce praktických psychologů, z nichž mnozí pracují také výzkumně a publikují.

S tímto stavem však kontrastuje skutečnost, že na úseku zdravotnické psychologie zcela chybí výzkumné pracoviště, které by věnovalo soustavnou pozornost teoretickým a metodologickým otázkám a bylo schopno organizovat a řídit doškolování zdravotnických psychologů.

Vedle uvedených tří oblastí (ekonomická, pedagogická a zdravotnická) existují však ještě další oblasti, z nichž je nutno uvést aspoň psychologii vojenskou, kriminální a psychologii sportu. Uplatňování psychologie v těchto oblastech je však u nás povětšinou v samotných začátcích.

Relativně nejlepší je tu situace v psychologii sportu. Celou svou prací jsou na tuto oblast zaměřeni tři docenti, částečně se jí věnují ještě další psychologové a teoretikové tělesné výchovy. Při vědecké radě ČSTV byla ustavena psychologická komise, která koordinuje výzkum v psychologii sportu.

V posledních 3-4 letech se začala rozvíjet také vojenská psychologie. Na Vojenské akademii Kl. Gottwalda byla zřízena katedra pedagogiky a psychologie. Výzkumná i pedagogická práce psychologů tu však naráží na nedostačující personální a materiální vybavení a na nedostatek kontaktu s ostatními psycholog. pracovišti.

Potřeba psychologů stoupá také v zařízeních ministerstva vnitra. Zavádění funkce psychologa v těchto zařízeních opět naráží na nedostatek kvalifikovaných pracovníků. Jak v armádě tak v zařízeních ministerstva vnitra hrozí aktuální nebezpečí, že práce psychologa tu bude suplována nekvalifikovanými nebo nedostatečně kvalifikovanými pracovníky.

Celkově je tedy nutno o naší současné psychologii říci toto:

Léta 1945-1964 znamenala několikanásobné zvýšení počtu psychologických pracovišť i celkového počtu psychologů a psychologie ve svém celku prodělala značný pozitivní vývoj. Přes uvedené klady zůstala však naše psychologie značně pozadu za ro-

stoucími potřebami naší společnosti. V úvodních odstavcích jsme konstatovali, že v řízení společenské produkce, ve zvyšování její produktivity i životní úrovně obyvatelstva se psychologie svým významem řadí ihned za politické opatření a vědeckotechnickou úroveň společenské produkce. Nedostačující rozvoj československé psychologie se proto nutně musí negativně odrazit v praxi.

Českoslovenští psychologové si vážnost tohoto stavu už řadu let dobře uvědomují a proto také vynaložili značné úsilí o jeho překonání. Založením Československé psychologické společnosti v r. 1958, ustavením vědeckého kolegia ČSAV pro pedagogiku a psychologii a komise pro psychologii při tomto kolegiu byly dány organizační podmínky pro koordinaci a řízení práce v oblasti psychologie. Tak byla připravena koncepce i organizační struktura státního výzkumného plánu (první z r. 1961, druhý z r. 1963; v příl. 5), byl připraven perspektivní plán rozvoje psychologických pracovišť (v příl. č. 4). Na několika jednáních byla připravena koncepce a návrh statutu psychologického ústavu, jehož zřízení v ČSAV se už přes dva roky jedná, dosud však stále bezvýsledně.

Ústřední výbor Čsl. psychologické společnosti a výbory jejích sekcí se v několika případech obrátily na ministerstva s návrhy na opatření ve věci psychologických výchovných poradců ve školské, zdravotnických psychologů a ekonomických psychologů (psychologů práce). Tyto návrhy však dosud našly velmi malé pochopení a podporu ze strany ministerstev.

Práce psychologů ve zdravotnictví, v některých odvětvích průmyslu i v oblasti výchovy (psychologické poradenství) je dnes bez výjimky velmi kladně hodnocena všemi, kteří mohou bezprostředně pozorovat její výsledky. Právě pozitivní výsledky práce jednoznačně upevnily postavení psychologa ve všech odvětvích naší praxe, pokud psychologové měli možnost uplatnit se v nich.

Všechno toto úsilí čsl. psychologů však dosud nestačilo na to, aby opoždování čsl. psychologie za potřebami praxe bylo vyrovnáno vlastními silami. Vzhledem k závažnosti tohoto stavu provedl ústřední výbor Čsl. psychologické společnosti ve spolupráci s výbory všech sekcí všestrannou analýzu situace. S výsledky této analýzy se obracíme přímo na Ústřední výbor Komunistické strany Československa. Chceme takto odpovědné činitele informovat o současném stavu naší psychologie a o nutnosti mnohem výraznějšího jejího rozvoje v zájmu naší společnosti. K tomu nás zavazuje vědomí odpovědnosti za úroveň a společenskou hodnotu naší vlastní práce.

Všechny diskuse o současném stavu naší psychologie probíhaly jen na půdě orgánů ČSPS, komise pro psychologii a vědeckém kolegiu ČSAV. Vědomě a záměrně jsme bránili tomu, aby diskuse byla přenesena do tisku, dokud se psychologové nesjednotí v závěrech provedené analýzy i v návrzích na nejnaléhavější opatření. S výsledky této práce se obracíme přímo na Ústřední výbor proto, že bez účinné pomoci odpovědných politických činitelů se těmto lze nadít toho, že by se postavení čsl. psychologie v dohledné době nějak výrazněji zlepšilo.

Z uvedené analýzy současného stavu vyplývá několik návrhů na opatření, která mohou být s nevelkými náklady realizována v době co, nejkratší.

1. Na dobu pěti let, t.j. do r. 1970, je nutno zvýšit směrná čísla pro studium psychologie na filosofických fakultách c 100%, aby v interním studiu mohlo absolvovat ročně asi 100 psychologů. Po r. 1970 mohou být směrná čísla opět snížena.

2. K zajištění výuky psychologie za těchto okolností je nutno angažovat všechny schopné vědecky pracující psychology také vědeckých ústavů (universit i ČSAV a SAV).

3. Pro zvýšení počtu kvalifikovaných vědecky tvořivých psychologů je nutné zvýšení počtu odborných pracovníků na katedrách a ústavech asi o 15 - 20%, především vyškolením dalších aspirantů. Produktivitu výzkumné práce je nutno zvýšit vyhovujícím počtem míst technického a pomocného personálu.

4. Pro podstatné zvýšení rozsahu výzkumné práce a její těsné spojení s praxí je nutné realizovat plánovanou síť psychologických pracovišť

a) zřízením psychologického ústavu ČSAV,

b) zřízením pracovišť, která by řídila práci psychologů (1) ve školství, (2) ve zdravotnictví, (3) v průmyslu a dopravě. Takováto pracoviště by mohla být zřízena jako resortní pracoviště příslušných ministerstev během příštích 2-3 let. Zárodky takových pracovišť existují už dnes (psychologové na VÚP v Praze a Bratislavě, Ústav psychol. a patopsychol. dítěte v Bratislavě, psychologické pracoviště v psychiatrickém ústavu MZD, v ústavu hygieny práce a chorob z povolání, psychologické pracoviště ministerstva hutí, dopravy).

5. Zvýšení pohotovosti informovanosti psychologů o vážných zahraničních novinkách si vynucuje podstatnou změnu dosavadní vydavatelské praxe.

a) vydáváním překladů závažných zahraničních prací z psychologie,

b) vydáváním českých a slovenských monografických prací z psychologie i menšího rozsahu. Pro zvýšení výměny publikací se zahraničím by bylo velmi výhodné, kdyby závažné práce bez ohledu na jejich rozsah byly vydávány v cizím jazyce (ruském nebo anglickém),

c) podstatným zkrácením výrobních lhůt jak u knih tak u časopisů.

6. Zvýšení kontaktu se zahraničím vyžaduje, aby mezinárodní psychologické kongresy a konference pravidelně byly obesílány dostatečným počtem psychologů a aby o jmenování delegací na mezinárodní kongresy a konference rozhodovaly centrální orgány (komise pro psychologii a vědecké kolegium ČSAV).

7. Zákonným ustanovením by mělo být zajištěno, aby práci psychologa mohl vykonávat pouze člověk s patřičnou kvalifikací (jako tomu je u lékařů).

8. Vzhledem k všeobecnému významu psychologie je nutné zavést psychologii do učebních plánů středních škol (všeobecně vzdělávacích i odborných). Nelze natrvalo hájit současnou paradoxní situaci, kdy žáci těchto škol jsou sice poučeni v biologii člověka o lidském těle, ale o zákonitostech jeho jednání, o zákonitostech lidské psychiky se nedovídají nic. Jsme toho názoru, že by bylo správné věnovat psychologii 2 hodiny týdně v 10. nebo 11. třídě.

Podobně je třeba rozšířit a prohloubit nebo nově zavést výuku psychologie na lékařských, technických a ekonomických fakultách. Všichni pracovníci, kteří ve své práci vedou lidi a rozhodují o nich, by měli získat aspoň základní orientaci v psychologii, aby si pak - až to praxe od nich bude požadovat - mohli své vzdělání v tomto směru doplnit.

Uvedené návrhy na opatření jsou dostatečně uváženy a jsou snadno realizovatelné. Určité náklady (zvýšení mzdových fondů, získání a vybavení místností) jsou spojeny pouze se zřízením pracovišť, navrhovaných v bodě 4a a částečně v bodě 4b. Výzkumná i praktická práce psychologů by však všechny tyto náklady během 10 - 15 let musela několikanásobně vynahradit.

Realizace těchto návrhů se nám jeví jako nezbytná. Pro psychology by přirozeně znamenala zvýšenou odpovědnost za přípravu dalších odborníků v psychologické teorii i praxi, za kvalitu i kvantitu výzkumné práce a za pohotové a účinné uplatňování psychologických poznatků v praxi.

Ústřední výbor Československé psychologické společnosti.